

Віра Фрис,

кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу,
Львівська національна галерея мистецтв ім. Б. Г. Візницького
вул. Коперника, 15а, м. Львів, 79000, Україна
e-mail: frysvira@gmail.com
тел.: +380 (67) 748 91 51

**ПРО ОСОБЛИВОСТІ ЧИТАННЯ КНИЖНИХ ТЕКСТІВ
В УКРАЇНІ В XI–XVIII ст.**

У статті проаналізовано дослідження способів читання книжних текстів у часи середньовіччя та ранньомодерного часу в Європі та пошуку свідчень про аналогічні практики на наших теренах. Встановлено, що «читання» в Україні впродовж століть означало читання вголос і така практика перейшла й на стародруковану книгу, про що маємо безпосередні та опосередковані згадки в давніх кириличних текстах і покрайніх записах на берегах рукописних кодексів та стародруків, а також букварях XVI–XVIII ст.

Ключові слова: читання, книжний текст, рукописні кодекси, стародруки, букварі, Україна.

Виходячи з відомих фактів про те, що в середньовіччі, як і у модерний час, на відміну від новітнього, книгу завжди читали вголос незалежно від того чи з твором знайомили присутніх, чи перечитували його на самоті, автори творили тексти з врахуванням цієї обставини, оскільки, на думку дослідників, від способу читання тексту змінюється його сприйняття і це необхідно враховувати при аналізі давніх текстів. Припустивши, що завдяки запозиченням з Візантії і текстів, і способів знайомства з ними, «читання» в Україні впродовж століть означало читання вголос, проаналізуємо тексти, що функціонували від XI ст. на теренах України, в пошуках підтвердження цих припущень.

Досліджуючи давню книгу переписану на українських землях, твори, які в давні часи функціонували в суспільстві, ми не завжди усвідомлюємо, що у X–XVIII і навіть у XIX ст. їх сприймали зовсім по-іншому, ніж сприймаємо їх ми. І справа тут не лише у рівні розвитку суспільства та кожного його індивіда, і, можливо, не в тому, що людина, беручи до рук книгу, прагнула знайти в ній відповіді на питання, які в наш час ставляться

© Фрис В., 2019

вкрай рідко. Причин до відмінностей у сприйманні тексту між сучасною людиною та людиною середньовіччя чи ранньомодерного часу є багато, але у даному дослідженні ми звернемо увагу на одну з них – спосіб читання твору, книжного тексту. Мається на увазі те, що в середньовіччі, як і у модерний час, на відміну від новітнього, книгу завжди читали вголос, незалежно від того, чи з твором знайомили присутніх, чи перечитували його на самоті, а тому, відповідно, й творили тексти з врахуванням цієї обставини. На це дослідники звертали увагу давно, але більш глибоко дослідив Маршалл Мак-Люен у книзі «Галактика Гутенберга. Становлення людини друкованої книги», що побачила світ 1960 р., а на пострадянському просторі цю працю вперше переклали і видали в Україні 2001 р. [1]. У ній автор докладно проаналізував та узагальнив теоретичні надбання своїх попередників у царині дослідження змін у суспільстві, що сталися під впливом винайдення та застосування фонетичного письма, та ті зміни, що сталися згодом із винайденням та запровадженням друкарського верстата, зокрема у сфері знайомства, сприймання та засвоєння друкованого тексту.

В Україні (як, зрештою, і в СРСР, а згодом і на пострадянському просторі) дослідники майже не звертали уваги на такий феномен, як читання вголос, що прийшов у книжну культуру Західної Європи ще з античних часів. Звичайно, окремі учені згадували про спосіб читання побіжно, не надаючи йому особливого значення, хоча у світовій історіографії, як вже було сказано вище, цей феномен вивчається вже давно і йому надається великої ваги у дослідженні сприйняття текстів.

Як стверджує М. Мак Люен, слова, що їх бачить читач – не ті слова, які він повинен почути. Ширина прірви, яка роз'єднала добу рукопису і добу друку не завжди і повністю уявляється тим, хто починає читати і критикувати середньовічну літературу. Дослідник також зауважує, що в античному й середньовічному світі поділ речень на слова на письмі практично невідомий, за рідкісними винятками, коли кома або крапка ставляться в місцях, які мають неясний зміст – пунктуація майже відсутня, в ній немає ніякої повноти і систематики, бо повнота і систематика необхідні для ока, тоді як пунктуація шістнадцятого і сімнадцятого століть і надалі залишається скоріше для вух, аніж для очей [1, с. 142–143].

Сьогодні вчені, які працюють над манускриптами, читають їх переважно мовчки, що докорінно відрізняється від навичок читання в античному й середньовічному світі [1, с. 142]. У греків звичайним методом оприлюднення була публічна декламація, спершу самим автором, а потім

найманими декламаторами, проза також читалася вголос, про що свідчать історичні записи про Геродота, Фуکیدіда.

Припустивши, що в нашу книжну культуру такий спосіб мав би прийти з Візантії і бути актуальним до нового часу, пошукаємо свідчення у писемних джерелах. Так зокрема Іван Франко, у своїх наукових дослідженнях, переказує цікаву для нас інформацію, яку подає Константинопольський патріарх Фотій (IX ст.) про історика Фуکیدіда: «<...> Оповідують, що Фуکیدід, будучи ще хлопцем, стояв біля свого батька, слухаючи Геродота, що голосно відчитував свою історію. Хлопець розплакався, на що Геродот сказав: «Який же твій син, Олуре, запалений до науки» [цит. за: 2, с. 448]. Тут ми можемо ще раз акцентувати на голосному оприлюдненні не лише художніх, але й історичних творів. М. Мак-Люен наголошує на цікавій думці дослідників, які вважають, що критики пізніших часів складали своє враження про істориків на основі відгуків їх сучасників, що використовували як критерій здібності цих істориків до ораторства, без врахування їхнього творчого внеску [1, с. 145]. Цей же автор зауважує, що є чимало вказівок на те, що «читання» від античних до середньовічних часів означало читання вголос і посилається на Ф. Дж. Кеніона [3] який пише: «Тацит описує як авторові доводилося наймати дім і стільці та самостійно збирати аудиторію» [цит. за: 1, с. 143], а також наводить приклади читання вголос та незвичність ситуації коли хтось читав мовчки. Зокрема, він посилається на М. Хадаса який звертається до твору святого Августина «Сповідь», де підкреслено, як унікальну, звичку Амброзія читати мовчки і про те, що приходило чимало відвідувачів подивитися на це диво [1, с. 145–146; див.: 4, с. 86]. Розвиваючи тему голосного читання, дослідник наголошує і на думці Томи Аквінського, який вважав, що ані Сократ, ані Господь не втілили свої вчення у письмову форму, оскільки гру розуму, яка досягається їхнім вченням, неможливо передати на письмі [1, с. 50–51, 164]. Ми ж, йдучи за думкою Томи Аквінського про те, що проповіді Ісуса Христа виголошувалися і були призначені для слухача, можемо стверджувати, що і проповіді апостолів і навіть їх послання (не дивлячись на те, що їх *писано* аби передати в інше місце), були призначені для виголошення їх перед значною кількістю людей. Це ж стосується й більш пізніх книг християнської практики: їх тексти призначені для виголошення, в тому числі і під час богослужінь у присутності людей, що зібралися на спільну молитву, що суттєво змінює сприйняття середньовічних текстів.

М. Мак-Люен також вказує, що Дом Жан Леклерк в книзі «Любов до навчання і прагнення до Бога» досліджував читання вголос у патристичний період і в часи середньовіччя та зауважив, що «в епоху середньовіччя, так само як і в античності, процес читання відбувався не тільки очима, а й губами, що відтворювали побачене, і вухами, які слухали «голоси сторінок». Це було справжнім читанням уголос (*legere*)». Далі Д. Ж. Леклерк доводить, що так «виникла м'язова пам'ять слів, що вимовлялися, і слухова пам'ять почутих слів. *Meditatio* полягає в залученні до цієї вправи загального запам'ятовування, тому воно невіддільне від *lectio*. Це те, за допомогою чого, так би мовити, священний текст записувався на скрижальях тіла і душі» [цит. за: 1, с. 151]. Розвиваючи цю думку, М. Мак-Люен слушно зауважує, що саме таке втовкмачення священних слів іноді пов'язується з поняттям духовної поживи і що саме з цієї причини читання і медитацію описують досить виразним словом *ruminatio* – пережовування [1, с. 151].

Коли звернемо увагу на традицію знайомства з текстами у Візантії, то натрапляємо на значну кількість побіжних згадок у творах візантійських авторів про читання вголос. Так, у вже згаданому творі Константинопольського патріарха Фотія «Міріобібліон» можна прочитати таке: «<...> Описав я тобі зміст книжок, яких ти просив, дорогий брате, і при яких читанні ти не був присутній, <...> бувши перед тим у нас ані не читав, ані не слухав; загалом було їх, коли не помиляюся, 285, які прочитано в твоїй неприсутності» [цит. за 2, с. 442]. З цього уривка недвозначно впливає спосіб знайомства з творами у колі патріарха Фотія і сумнівно аби це було винятком.

Отож, як зауважує М. Мак-Люен, якщо ми хочемо скласти уявлення про багатогранність смислового наповнення літературних праць, що існували до часів розповсюдження друку та їх сприйняття, то варто прислухатися до зауважень Х. Дж. Чейтора [5], який стверджує, що «немає нічого віддаленішого від середньовіччя, ніж сучасний читач, який перебігає очима друковані рядки <...> намагаючись знайти цікаві для нього моменти <...>. Середньовічний читач <...> не читав так, як ми; він перебував на рівні дитини, яка читаючи, швидко мурмоче слова про себе; кожне слово було для нього окремою сутністю, а часом і загадкою. Аби відгадати її, доводилося вимовляти слова вголос <...>. Крім того, оскільки читачів було небагато, література в ті часи створювалася для публічної декламації, тому вона скорше була риторичною і закони риторики керували композицією» [цит. за: 1, с. 149–150].

Виходячи з того, що книжна культура загалом, як і переважна більшість літератури часів Київської Русі, має в своїй основі візантійську християнську писемність IV–XV ст., в основі якої лежить та ж антична культура, що й в основі латинської (західної) культури, твердження про читання вголос, зроблені стосовно латинських та грецьких книг, повинні бути справедливими і для кириличної рукописної книги. Адже саме з візантійських творів робилися переклади (хоча до нас вони доходили за посередництвом Балкан) [6, с. 25, 55] та різні компіляції. На наших теренах довгий час зберігалася і «візантійська» технологія виготовлення кодексів та оправ [7]. Прийняття християнства відкрило широкі можливості Київській Русі для знайомства з візантійською літературою, і, як можна припустити, способами читання текстів, переймаючи й особливості її «засвоєння».

Тут треба зауважити, що основна маса давніх кирилических книг містить твори призначені для богослужіння, тобто для виголошення в церкві вголос. Ці твори вже при створенні призначалися для голосного читання незалежно від того, чи це була богослужбна книга, чи твори для читання під час Служби. Практика читання вголос прийнялася у нас як у стосунку до богослужбових книг, що були перекладені, так і, автоматично, в стосунку до оригінальних творів створених у Київській Русі і, пізніше, на теренах України – проповідей, агіографічних і церковно-повчальних творів, літописів та творів світського характеру.

Шукаючи підтвердження цій думці в українській традиції, можемо знайти певні вказівки та побіжні зауваження у творах різних давніх авторів, що побутували на наших теренах і які досліджував та цитував з них фрагменти ще Іван Франко. Він звернув увагу на такий збірник як «Ізмарагд» зі статтями Єфрема Сірина та Йоана Златоуста, а також безіменними статтями [2, с. 76]. Спираючись на розвідки О. В. Горського і К. І. Невоструєва [8], О. С. Архангельського [9] та В. О. Яковлева [10] про твори отців церкви у нашій давній літературі і про склад збірників під назвою «Ізмарагд», дослідник приходять до висновку щодо авторства статей у цьому збірнику, наголошуючи, що у ньому: «<...> звиш 40 статей, яких оригіналів нема у грецьких письменників і які, таким робом, являються нашим літературним доробком» [2, с. 76]. Автор особливо підкреслює, що: «Напереді у всіх Ізмарагдах стоїть група статей про пожиток і потребу читання книг» [2, с. 76]. Зокрема він цитує фрагменти творів з Ізборника 1076 р. [2, с. 64–78] і особливу увагу звертає на «Слово нікого калугера о

чтьи книг» (Ізборник, 1076), переписуване у різних випадках і яке «<...> приписуване то Іванові Златоустові, то пророкові Давидові, але правдоподібно руського походження.» [2, с. 73]. У цьому творі читаємо: «Сгда чьтешы книги, ть тьшти ся борзо иштисти до друогья главизны, нь поразумей, чьто глють книги и словеса та, и тришьды обрящяся о єдиной главизні <...>. То мы, братия, поразоумимъ и послушаимъ разоумныма оушима, поразоумимъ силу и поучение стыхъ книгъ» [2, с. 66]. Звертає увагу І. Франко і на збірник «Златая ціпъ», що «<...> кінчиться цікавим для нас «Словомъ ко всему миру на ползу слушающимъ» [2, с. 74]. Для нас тут важливим є те, що автор «Слова» розраховує на сприйняття текстів саме слухачами.

Отож, у творах, які побутували на наших землях в часи середньовіччя, маємо згадки про слухання, а, отже – про читання вголос. Навіть у белетристичних вставках у «Ізмарагді» подано окремі євангельські притчі в яких побіжно висвітлюється спосіб знайомства з «святими словесами» – «Вльно братіи слышати словеса святая и въ царство нбное прійти поученіємъ правымъ. <...> коли б[о]жіє слово слышимъ а не ділаємъ его ничто ж єсть мощно не мжемъ спсти ся. Слышаніємъ бо человекъ оправдітися не можеть но испльненіємъ» [2, с. 78].

Безпосередні та посередні вказівки збереглися, серед іншого, й у оригінальних творах, що походять з наших теренів. Не змінилася картина й у ранньомодерний час. У по крайніх записках на рукописних кодексах маємо побіжні згадки про спосіб знайомства з текстами. Зокрема у записі 1527 р. на Мінеї празничній переписувач вказує: «А хто имет сіа книги чести або чтучи оуслышит Бже того помилуй» [11, арк. 701].

У XVI ст. не оминув своєю увагою спосіб знайомства загалом з текстами й відомий полеміст Іван Вишенський. Так, у вступній статті до збірника, що зберігався в Підгорецькому монастирі [12; вперше опубліков. в 13, с. 21–36], у розділі «О чину прочитанія» полеміст роз'яснює як треба читати. По-перше, наголошується на тому, що той, хто читає, повинен вміти добре читати і не заїкатися, на комах зупинятися ненадовго, на крапках зупинятися довше, переводячи дух, аби прості «безкнижні» слухачі могли зрозуміти суть. По-друге, Іван Вишенський радить слухачів збирати зранку, коли вони ще не переобтяжені мирськими справами. По-третє, не треба обтяжувати слухачів надто довгим читанням – достатньо буде й тридцяти сторінок (тут зауважу, що формат книжечки, в якій вміщено цей текст маленький – 8° – і, відповідно, тексту на рекомендованих тридцятьох сторінках загалом

небагато). Наприкінці він зауважує, що «и так поранок поранками проходячи <...> дондеже съвръшит пир книжкового реченія» (отже, мова і тут про бенкет, а де бенкет, там і «пережовування»). В розділі ж «Ко прочитателю на єдині сего писанія» письменник, слідом за вже згаданими «словами нікогого калугера» з твору вміщеному ще в Ізборнику 1076 р. і адаптуючи ці слова до мови кінця XVI ст. радить: «не минай скорогонцем <...> але застановляйся на ступенехъ о лжи і истині річених, судом мыслнымъ <...> [цит. за 13, с. 21–36]». Про сприймання текстів і у більш пізні часи маємо побіжну згадку в одному з пізніших по крайніх записів 1661 р. на цьому ж, Підгорецькому Збірнику: «<...> мои братие і сослужители Престола Господню чтіте, внимайте, уважайте <...>» [12].

Питання саме про читання піднімається у по крайніх записках й на інших кодексах [14, арк. 14; 15, арк. 367; 16, с. 235–242].

Зустрічаємо у по крайніх записках й міркування про користь для тих, хто буде читати, про що особливо наголошується на берегах Збірника слів та повчань з Тріоддю пісною, який був перекладений на Афоні у Хіландарському монастирі і переправлений «в рускую землю Преподобним іноком Іоанном Вишенским <...> и приданние обители Межигорской <...> на уставичное Богомоліє» [17, арк. 27–31], який підкреслює в продовженні цитованого запису такі слова: «<...> воспріяти хоцет храняя же сія и поучаяся въ чтенія книг сих къ утверженію стия православннія віри икъ поученію своєму же и ближних и неувядаемою слави вінца <...>» [17, арк. 42–44].

Зустрічаємо записи про користування книгами і на стародруках. Так, на Тріоді цвітній (Львів, 1701) з приватної збірки на арк. 2–20 читаємо: «Сию Книгу рекомую Триод цвітну Купили Раби Бжіи Григорій і Снь Свиначи <...> и врачаемо еи ерею Алексею жеби наней хвалу Гспду Бгу отдаваль». На Апостоли (Львів, 1666), також з приватної збірки, на арк. 3–12 вкладний запис у якому, орім традиційних, є наказ про голосне нагадування: «Купил Сию Книгу <...> Рабъ Бжій Давидъ І з жоною [...] Приказую Сую книгу / Тоєсть Апстоль рабу Божему Чужеви І Павльови І Григореви Козаков[и] І жебися окликали Нею Посмеръти моей».

Процес відвикання від «мовного» читання, як зауважує М. Мак-Люен, був повільним, і навіть надруковане слово не примусило всіх читачів «замовкнути» [1, с. 140]. Є свідчення голосного читання у Західній Європі у середовищі протестантів ще у кінці XVIII – на початку XIX ст. [18, с. 197].

Зі згадок у по крайніх записках випливає, що в Україні, як і на Заході,

практики голосного читання перейшли і на стародруковану книгу. Цьому, ймовірно, сприяло й те, що богослужіння у церквах і надалі продовжували традицію голосного читання з церковних книг у присутності парафіян. Ми маємо докази того, що, в силу регіональної специфіки, особливо довго процес голосового навчання грамоти спостерігався на етнічних територіях України та Білорусі. Справа в тому, що спосіб навчання грамоти, перш за все, простежується в букварях – книгах для початкового навчання, якими при інтенсивних культурних контактах користувалися і на теренах України, і Білорусі. Так, серед іншого, є свідчення про те, що Львівське Ставропігійське Святоуспенське братство вислало Віленському братству щойно надрукованих у Львові 50 примірників т. зв. слов'яно-грецької граматики [19, с. 138] (на той час і такий термін застосовували до навчальних посібників «букварного» типу [20, с. 61–64]).

Після виходу в світ перших друкованих букварів у Львові (1574) та Києві (1627), наступні підручники друкувалися за зразками цих видань, а тому букварі різних друкарень України досить подібні між собою і за внутрішньою структурою, і за принципом організації матеріалу, і навіть за самими текстами. Їх видавали досить великими повторними накладками, які робилися з дуже незначними змінами протягом майже трьох століть [21; 22]. Цікаво, що друкарня Києво-Печерської Лаври передруковувала свої букварі (перше видання цієї друкарні, примірник якого зберігся до нашого часу, датовано 1697–1698 рр.) з незначними змінами і на початку XIX ст. [21, с. 11]. Проаналізувавши такого типу посібники, що їх видавали в Україні протягом XVI–XIX ст., можна говорити про те, що вони були новаторськими за способом виготовлення, тобто друковані. Проте давній «голосовий» метод навчання грамоти, розрахований на сприйняття тексту «на слух», продовжував панувати в методиці викладання на наших теренах після впровадження друкарства у середині XVI ст. і аж до XIX ст.

Знаючи, з якою підозрою у XVI та XVII ст. відносилися до будь-яких нововведень [23, с. 87–89], можемо припустити, що в своїй основі перші друковані букварі мусіли мати аналогічні давні рукописні традиційні підручники, якими користувалися на території України та Білорусі, і які були пристосовані для голосового навчання грамоті. На користь цього припущення говорить прийняття суспільством нових – друкованих – підручників та подібність подачі матеріалу у букварях різних видавництв того часу і, думається, що до цієї «подібності» видавці йшли свідомо. Однак, така ситуація сприяла закріпленню старої методики навчання грамоті, і

друковані букварі, що виходили у світ в XVII та XVIII ст., й далі закріплювали голосовий метод навчання, який підтримувався на наших землях досить довго. Лише із великими зрушеннями у свідомості суспільства Нового часу стало можливим застосування нових методик у навчанні дітей (на зміну букво-складовому «голосовому» приходять звуко-аналітичний метод), починають змінюватися й підручники, виходять букварі нового типу. На наших теренах, як ми вказали вище, це відбувається лише з середини XIX ст., що не завжди заважало використанню і старої методики при навчанні грамоти.

Підтвердження тези про голосовий спосіб навчання грамоті в Галичині й у третій чверті XIX ст. знаходимо й у літературі: тут доречно пригадати яскравий образ з відомого твору Івана Франка «Грицева шкільна наука» – саме за методом голосового запам'ятовування пробували навчити Гриця грамоті, та чи термін навчання був замалий, чи учень нетямущий, але все, що запам'яталось дитині з відвідин сільської школи було таємничим «абабагаламага» [24, с. 177–183]. Судячи з яскравих деталей, це оповідання Івана Франка (1856–1916) носить автобіографічний характер, адже дитинство письменника припало на початок 60-х років XIX ст.

Виходячи з вищевикладеного, приходимо до висновку, що упродовж століть «читання» в Україні означало читання вголос: спочатку текстів з рукописних кодексів, а згодом й стародрукованих книг, про що маємо безпосередні та опосередковані згадки в давніх кириличних текстах та покрайніх записках на маргіналіях (берегах) рукописних кодексів та стародруків. Спосіб навчання голосного читання простежується і у друкованих в Україні букварях XVI–XVIII ст., і у літературних творах аж до середини XIX ст. Голосне читання церковних книг зберігається й у літургійних практиках. Тож сучасним дослідникам давніх кириличних текстів необхідно враховувати й цю важливу обставину при їх вивченні, адже тексти написані для сприймання «на слух» можуть зовсім по-іншому сприйматися при побіжному перегляді в кабінетній тиші, що, зрештою, не виключає впливів й інших факторів.

Список бібліографічних посилань

1. Мак-Люен М. *Галактика Гутенберга. Становлення людини друкованої книги*. Київ: Ніка, 2001.
2. Франко І. *Зібрання творів у 50-ти тт.* Київ: Наукова думка, 1983. Т. 40.

3. Kenyon F. G. *Books and readers in ancient Greece and Rome*. Oxford 1951.
4. Святий Августин. *Сповідь*. Київ : Основи, 1999.
5. Chaytor H. J. *From Script to Print an Introduction to Medieval Vernacular Literature*. Cambridge, 1950.
6. Шевченко І. *Україна між сходом і заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття*. Львів : Вид-во УКУ, 2001.
7. Зінченко С. *Візантійсько-балканські впливи на розвиток інтролігаторства в монастирях та церквах кийівської митрополії XIV–XVII ст.* Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2007.
8. Горский О. В., Невоструев К. И. *Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки*. Отдел первый. Священное писание. Москва, 1855. Отдел второй. Писания святых отцов. 1. Толкование священного писания. Москва, 1857. 2. Писания догматические и духовнонравственные. Москва, 1859. 3. Разные богословские сочинения. (Прибавления). Москва, 1862.
9. Архангельский А. С. *Творения отцов церкви в древнерусской письменности*. Т. I–IV. Казань, 1889–1890.
10. Яковлев В. А. *К литературной истории древнерусских сборников. Опыт исследования Измарагда*. Одесса, 1893.
11. Наукова Бібліотека Львівського національного університету ім. Івана Франка, Рук. 202. III, арк. 701.
12. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, Ф. 3 (МВ). Спр. 3.
13. *Киевская старина*. Киев, 1889. Т. 25, Приложения. С. 21–36.
14. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, Ф. 77 (АСП). Спр. 66.
15. Национальная библиотека России. Отдел рукописей. собр. СПб. Духовной Академии, А. I. / 177.
16. Фрис В. Культура переписування книг в Україні XI–XVII ст. (вибір протографа, причини виникнення помилок переписувачів і їх виправлення). *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. № 15. Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. Львів, 2006–2007. С. 235–242.
17. Государственная библиотека России. Отдел рукописей. Ф. 152, собр. Лукашевича и Маркевича, № 88.
18. Медик Х. Народ с книгами. Домашние библиотеки и книжная культура в сельской местности в конце раннего Нового времени. Лайхинген (1748–1820). *Прошлое – крупным планом: современные исследования по микроистории*. Санкт-Петербург : Алетейя, 2003. С. 181–222.
19. Ісаєвич Я. *Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст.* Київ : Наукова думка, 1966. 248 с.

20. Ісаєвич Я. Д. *Периодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні*. Львів : Вища школа, 1975.
21. Клименко О. З. *Друкований буквар в Україні XVI – початку XX ст.: історико-книгознавче дослідження*. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2001.
22. Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д. *Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні*. Кн. 1, 2. Львів : Вища школа, 1981–1984.
23. Яковенко Н. «Чоловік добрий» і «чоловік злий» : з історії ментальних установок в Україні-Русі кінця XVI – середини XVII ст. *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей*. Київ, 1992. Т. I. С. 47–91.
24. Франко І. Грицева шкільна наука. Франко І. *Зібрання творів у 50-ти тт.* Київ : Наукова думка, 1978. Т. 16. С. 177–183.

References

1. Mak-Liuen, M. (2001). *Halaktyka Gutenberha. Stanovlennia liudyny drukovanoi knyhy* [The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man]. Kyiv: Nika. [In Ukrainian].
2. Franko, I. (1983) *Zibrannia tvoriv u 50-ty tt.* [Collected works], vol. 40, Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
3. Kenyon, F. G. (1951). *Books and Readers in Ancient Greece and Rome*. Oxford. [In English].
4. Sviaty Avhustyn (1999). *Spovid.* [Saint Augustin. Confessions]. Kyiv: Osnyvy. [In Ukrainian].
5. Chaytor, H. J. (1950). *From Script to Print an Introduction to Medieval Vernacular Literature*. Cambridge. [In English].
6. Shevchenko, I. (2001). *Ukraina mizh skhodom i zakhodom. Narysy z istorii kultury do pochatku XVIII stolittia.* [Ukraine between East and History to the Early Eighteenth Century]. Lviv. [In Ukrainian].
7. Zinchenko, S. (2007). *Vizantiisko-balkanski vplyvy na rozvytok introliatorstva v monastyriakh ta tserkvakh kyivskoi mytropolii XIV-XVII st.* Avtoref. dys... kand. ist. nauk. [Byzantine and Balkan Influences on Book Binding Development in Monasteries and Churches of Kyiv Metropolitanate of the 14-17 th Centuries]. Lviv. [In Ukrainian].
8. Gorskii, O. V., Nevostruev, K. I. (1855, 1857, 1859, 1862). *Opisanie slavianskikh rukopisei Moskovskoi sinodalnoi biblioteki. Otdel pervyi. Sviashchennoe pisanie.* [Description of slavonic manuscripts of the Moscow Sinodal Library. Department one. Holy Bibl.]. *Otdel vtoroj. Pisaniia sviatykh ottcov. 1. Tolkovanie sviashchennogo pisaniia.* [Department second. The Writings of the holyfathers. 1. Interpretation of the Scroptures.]. 2. *Pisaniia dogmaticheskie i dukhovnonravstvvennye.* [2. The Writings of the dogmatic and Spiritual]. 3. *Raznye bogoslovskie sochineniia. (Pribavleniia).* [3. Various Theological Warks (Additions)]. Moskva. [In Russian].
9. Arkhangelskii, A. S. (1889-1890). *Tvoreniia ottcov tserkvi v drevnerusskoi pismennosti.* [Creations of the Fathers of the Church in Old Russian Writing], vol. I-IV. Kazan. [In Russian].

10. Iakovlev, V. A. (1893). *K literaturnoi istorii drevnerusskikh sbornikov. Opyt issledovaniia Izmaragda*. [To the literary history of Old Russian collections Experience of the study of Izmaragd], Odessa. [In Russian].

11. Unit 202. III. Scientific Library of Ivan Franko Lviv National University. [In Ukrainian].

12. Fond 3 (MV), Unit 3. V. Stefanyk Lviv National Scientific Library of the NAS of Ukraine (SLNSL). [In Ukrainian].

13. Kievskaiia starina. [The Kiev antiquity.]. (1889), vol. 25. *Prilozheniia* [Apps], pp. 21-36. Kyiv. [in Ukrainian].

14. Fond 77 (ASP), Unit 66. SLNSL. [In Ukrainian].

15. Fond SPb. Unit A.I./ 177. The National Library of Russia. [In Ukrainian].

16. Frys, V. (2006-2007). *Kultura perepysuvannia knykh v Ukraini XI-XVII st.* (vybir protohrafa, prychnyny vynykennia pomylok perepysuvachiv i yikh vypravlennia) [Culture of rewriting in Ukraine XI-XVII centuries. (the choice of the protographer, the reasons for the errors of the scribes and their corrections)]. In *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Confraternitas. Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Yaroslava Isaievycha* [Ukraine: Cultural heritage, national consciousness, statehood. Confraternitas. Jubilee collection in honor of Yaroslav Isayevich], 15, 235-242. Lviv. [In Ukrainian].

17. Fond 152, Unit 88. Russian State Library. Moscow. [In Ukrainian].

18. Medik, H. (2003). *Narod s knigami. Domashnie biblioteki i knizhnaia kultura v sel skoi mestnosti v kontse rannego Novogo vremeni. Laikhsingen (1748-1820)* [The people with the books. Home libraries and book culture in rural areas at the end of the early modern era. Laikhsingen (1748-1820)]. In *Proshloe - krupnym planom: sovremennye issledovaniia po mikroistorii* [The past close-up: Modern research on microhistory.], pp. 181-222. Sankt-Peterburg: Aleteiia. [In Russian].

19. Isaievych, Ya. (1966) *Bratstva ta yikh rol v rozvytku ukrainskoi kultury XVI-XVIII st.* [Fraternities and their role are in development of the Ukrainian culture XVI-XVIII centuries.]. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].

20. Isaievych, Ya. D. (1975). *Pershodrukar Ivan Fedorov i vynykennia drukarstva na Ukraini* [The first printer Ivan Fedorov and origin of book-printing is on Ukraine]. Lviv: Vyshcha shkola. [In Ukrainian].

21. Klymenko, O. Z. (2001). *Drukovanyi bukvar v Ukraini XVI - pochatku XX st.: istoriko-knyhoznave doslidzhennia. Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk.* [Printed ABC-books in Ukraine XVI - early XX centuries: historical and bibliography research]. Kyiv. [In Ukrainian].

22. Zapasko, Ya. P., Isaievych, Ya. D. (1981-1984). *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva. Kataloh starodrukiv, vydanykh na Ukraini.* [Monuments of book art. Catalog of old printed books issued in Ukraine], is. 1, 2. Lviv: Vyshcha shkola. [In Ukrainian].

23. Yakovenko, N. (1992). «Cholovik dobryi» i «cholovik zlyi»: z istorii mentalnykh ustanovok v Ukraini-Rusi kintsia XVI - seredyny XVII st. [A «man is good» and «unite

persons»: from history of the mental settings in Ukraine-rus of end XVI are middles of XVII centuries]. In *Mediaevalia Ucrainica: mentalnist ta istoriia idei*. [Mediaevalia Ucrainica: mentality and history of ideas], vol. I, pp. 47-91. Kyiv. [In Ukrainian].

24. Franko, I. (1978) *Hrytseva shkilna nauka* [Griceva school science]. In *Franko I. Zibrannia tvoriv u 50-ty tt.* [Collected works], vol. 16 pp. 177-183. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].

Vira Frys,

PhD, Associate Professor of World History,
Borys Voznytsky Lviv National Art Gallery

15A, Kopernika st., Lviv, 79000, Ukraine

e-mail: frysivira@gmail.com

tel.: +380 (67) 748 91 51

Features of 11th–18th century Book's Texts Reading in Ukraine

The author of this article pay attention to the question of data's testimony about features of the and Early Modern Ukraine book's texts reading. One had read a book aloud during Late Middle Ages and Early Modern period no matter of a reader was alone or some persons have heard him. The perception of content depends of the way of reading, so ancient authors had meant this circumstance while they have wrote texts. Contemporary scholar have remember about this feature and analyse the similar practice in premodern Ukraine.

Both, the texts and ways of reading were brought to ancient Ukraine from Bizantium, so «to read» meant «to read aloud» during the long centuries. The analyzing of 11th–18th century texts shows that the practice of aloud reading really existed and spreaded around of manuscripts to printed books. There are direct and indirect references in ancient Cyrillic texts and marginal records about this phenomena. The way of the teaching of the aloud reading one can see in the 16th–18th centuries primers, as well as in fictions till early 19th century.

Keywords: reading, book's text, codes, manuscript, old printed books, primaries, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2019 р.